यत् । ५ऋषिकुलयोग्ये त्रि० । "अथ तस्योशतीं देवीमृषिकुल्यां सरस्वतीम्" भाग० ३,१६,१३, । सा च "भूम्न ऋषिकुल्यायामुद्गीथस्ततः प्रस्तारो देवकुल्यायाम्" भाग० ५,१५,६ । भारतवर्षस्थे ६महानदीभेदे तत्रत्यमहानदीकीर्त्तने भा० ५,१९,१८ । चन्द्रवशा ताम्रपर्णीत्युपक्रम्य "ऋषिकुल्याऽद्रिसामा कौशिकी मन्दाकिनीति ताः प्रदर्श्य इति महानद्य इत्युक्तम् ।

ऋषिकृत् त्रि० ऋषिं दर्शनं करोति कृ–क्विप् ६त० । सर्व्वद्रष्टरि । "ऋषिमनाश्च ऋषिकृत् स्वर्षाः" ऋ०९,९६,१८,

ऋषिगिरि पु० गिरिव्रजाख्यमागधदेशस्थजरासन्धपुरसन्निकृष्टस्थेषु पञ्चसु पर्व्वतेषु मध्ये पर्वतभेदे "एष पार्थ ! महान् भाति पशुमान्नित्यमम्बुमान् । निरामयः सुवेश्माढ्यो निवेशो मागधः शुभः । वैहारोविपुलः शैलो वराहो वृषभस्तथा । तथा ऋषिगिरिस्तात ! शुभाश्चैत्यकपञ्चमाः । एते पञ्च महाशृङ्गाः पर्व्वता शीतलद्रुमाः । रक्षन्तीवाभिसंहत्य संहताङ्गागिरिव्रजम्" भा०स०२०अ० [रत्नमा०

ऋषिजाङ्गलिकी स्त्री ऋषिप्रिया जाङ्गलिकी । ऋक्षगन्धावृक्षे

ऋषितर्पण न० ऋषीणां तर्पणम् । ऋषीनुद्दिश्य जलाञ्जलिदाने तद्विधिः आ०त० "कृतोपवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः । मनुष्यांस्तर्पयेद्भक्त्या ऋषिपुत्रान्ऋषींस्तथा । सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः । कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा । सर्वे ते तृप्तिमायान्तु मद्दत्तेनाम्बुना सदा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । प्रचेतसं वसिष्ठञ्च भृगुं नारदमेव च । देवान् सर्वान्ऋषीन् सर्वान् तर्पयेदक्षतोदकैः" अक्षता अत्र यवाः "अक्षताश्च यवाः प्रोक्ताः" इत्युक्तेः । तच्च स्नानकाले नित्यं कर्त्तव्यम् यथाह शाता० "तर्पणञ्च शुचिः कुर्यात् प्रत्यहं स्नातकोद्विजः । देवेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च यथाक्रमम् । "नित्यं स्नात्वा शुचिः कुर्याद्देवर्षिपितृतर्पणम्" मनुः । तर्पणस्य प्रधानाङ्गभेदेन द्विविधता तर्पणशब्दे वक्ष्यते ।

ऋषिपञ्चमी स्त्री ऋषीणां सप्तर्षीणां पूजाङ्गं पञ्चमी । भाद्रशुक्लपञ्चम्याम् । तत्र हि सप्तर्षीन् प्रतिमास्थान् पूजयित्वाऽकृष्टभूमिजशाकेन वर्त्तनम् कार्यम् । सप्त वर्षाण्येवं कृत्वा अष्टमेऽब्दे सप्तकुम्भस्थितासु प्रतिमासु सप्तर्षीन् संपूज्य तन्मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तिलैर्हुत्वा सप्त ब्राह्मणान् भोजयेदिति विधिः । मूलं हेमाद्रौ व्रतखण्डे दृश्यम् । मा च मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या "पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनी तिथिरिति" माधवीये हारीतोक्तेः दिनद्वये तथालाभे हेमाद्रिमते परा ग्राह्या "परासिता स्यात् पञ्चमीति" दीपिकोक्तेः माधवमते पूर्व्वा "सर्वत्र पञ्चमी पूर्वा" इत्युक्तेः युग्मशास्त्राच्च । "ऋषिपञ्चमी षष्ठीयुतैव ग्राह्येति" दिवोदासः । [षपर्ण्याम्" रत्नमा० ।

ऋषिप्रोक्ता स्त्री ऋषिणा धन्वन्तरिणा भैषज्याय प्रोक्ता । मा-

ऋषिबन्धु पु० ऋषिर्बन्धुः उत्पादकोऽस्य । १ऋषिवंशजाते अकृष्टर्षौ २शरभनामके ऋषौ च । "वस्वपावृणोः शरभाय ऋषिबन्धवे" ऋ०८,१००,५ । ६त० । ३ऋषिमित्रे च ।

ऋषिमनस् पु० ऋषिर्सर्वार्थदर्शि मनोऽस्य । सर्वार्थदर्शिमनस्के ऋषिकृच्छब्दे उदा० ।

ऋषियज्ञ पु० ऋष्युद्देश्यको यज्ञः ऋषिर्वेदस्तदध्ययनरूपो यज्ञो वा । नित्यं गृहस्थकर्त्तव्यपञ्चयज्ञान्तर्गते वेदाध्ययनरूपे ब्रह्मयज्ञे "ऋषियज्ञं देवयज्ञं भूतयज्ञञ्च सर्वदा । नृयज्ञं पितृयज्ञञ्च यथाशक्ति न हापयेत् । एतानेके महायज्ञान् यज्ञशास्त्रविदो जनाः" । स्वाध्यायेनार्चयेतर्षीन् होमैर्देवान् यथाविधि । पितॄन् श्राद्धैश्च नॄनन्नैर्भूतानि बलिकर्मणा" मनुः

ऋषिलोक पु० ऋषिभिर्भोग्योलोकः । सत्यलोकसन्निकृष्टस्थे ऋषीणां भोगस्थानभेदे ऋषिकुल्याशब्दे उदा० । स च लोकः शनिलोकादूर्द्ध्वं ध्रुवलोकादधोवर्त्तमानः यथाह काशीखण्डे शनिलोकवर्णनानन्तरं "नेत्रयोः प्राघुणीचक्रे ततः सप्तर्षिमल्यलम्" इत्युपक्रम्य 'शिवशर्म्मन् ! शिवमते ! सदा सप्तर्षयोऽमलाः । वसन्तीह प्रजाः स्रष्टुं विनियुक्ताः प्रजासृजा । मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यः क्रतुरङ्गिराः । वसिष्ठश्च महाभागा ब्रह्मणोमानसाः सुताः । सप्त ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः । संभूतिरनसूया च क्षमा प्रीतिश्च सन्नतिः । स्मृतिरूर्ज्जा क्रमादेषां पत्न्योलोकस्य मातरः । एतेषां तपसा चैतद्धार्य्यते भुवनत्रयम् । उत्पाद्य ब्रह्मणा पूर्व्वमेतत् प्रोक्ता महर्षयः । प्रजाः सृजत रे पुत्रा ! नानारूपाः प्रयत्नतः" इत्यादिकमुपवर्ण्य "ब्रुवतोरिति संकथां तथा गणयोर्वैष्णवयोर्मुदावहाम् । ध्रुवलोक उपागतस्तयोर्नयनातिथ्यमतथ्यवर्ज्जितः" १८अ० ।

ऋषिश्राद्ध न० ६त० । ऋषीणां कर्त्तव्ये श्राद्धे । तत्र हि बह्वारम्भे लघुक्रिया तदुक्तम् "अजायुद्धे ऋषिश्राद्धे प्रभाते मेघडम्बरे । दम्पत्योः कलहे चैव बह्वारम्भे लघुक्रिया" ।

ऋषिसाह् त्रि० ऋषीन् सहते अभिभवति सह–क्विप् ६त० । ऋषीणां द्रष्टॄणामभिभावके । "ऋतस्य धीतिमृषिषाडवीवशत्" ऋ०९,७६,४ । "सहेसाड" पा० षत्वपक्षे